



Wprowadzenie

Rozważania nad przeszłymi zjawiskami komunikacyjnymi są prowadzone we współczesnej humanistyce od stosunkowo niedawna i można powiedzieć, że należą do najbardziej intensywnie rozwijających się obszarów nauki o komunikacji, nazywanej również *komunikologią*. W prezentowanej książce zamierzam potraktować historię komunikacji jako specyficzną subdyscyplinę komunikologii, której przedmiotem są przeszłe praktyki komunikacyjne, przeszłe środki i formy komunikowania (czyli media) oraz przeszłe wyobrażenia zbiorowe o komunikacji.

Monografia ta ma charakter przede wszystkim metodologiczny i filozoficzny, a w znacznie mniejszym stopniu – historyczny. Oznacza to, że nie zawiera przekrojowego omówienia dziejów komunikacji międzyludzkiej ani też analiz poświęconych jakiemuś bardziej szczegółowemu zagadnieniu, np. rozwojowi i wpływowi słowa drukowanego na europejskie społeczeństwa wczesnonowożytne. Nie ma w niej również systematycznego przeglądu historycznych stanowisk filozoficznych, których przedmiotem była komunikacja. Podstawowym tematem książki są metodologiczne fundamenty historii komunikacji, a więc próba udzielenia odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób można uprawiać tę dziedzinę wiedzy?

Z jednej strony postaram się zaprezentować niektóre spośród najważniejszych dyrektyw metodologicznych formułowanych w odniesieniu do historii komunikacji, z propozycją refleksywnego historyzowania na czele. Z drugiej strony zamierzam zaprezentować określone ujęcie historii komunikacji, które nazywam ujęciem kulturalistycznym. Nie przybiera ono jeszcze postaci kompletnej, w pełni rozwiniętej propozycji metodologicznej, niemniej głównym celem niniejszej monografii jest przedstawienie argumentacji na rzecz tego ujęcia. Z tego powodu będę się odwoływać przede wszystkim do argumentów filozoficznych, wychodzę bowiem z założenia, że to właśnie filozofia może spełnić – po raz kolejny – rolę „budowniczej fundamentów”, na których miałyby się wznosić gmach historii komunikacji.

Zapewne najważniejszym założeniem przyjmowanym w tej pracy jest uznanie komunikacji za obszar *kultury*. Zakładam, że komunikacja i kultura są kategoriami nierozzerwalnie związanymi ze sobą, a takie założenie implikuje zarazem określony sposób myślenia o samej komunikacji, a także o jej przeszłych postaciach. Komunikację traktuję jako rodzaj działania mającego racjonalny, czyli celowy i intencjonalny, charakter, a praktyki komunikacyjne postrzegam jako szczególnie ważny rodzaj praktyk społecznych. Innymi słowy, przyjmuję, że praktyki komunikacyjne umożliwiają funkcjonowanie pozostałych praktyk społecznych, np. religijnych, politycznych, naukowych itd. Oznaczać to będzie, iż badanie przeszłości komunikacji jest blisko spokrewnione z takimi obszarami humanistyki, jak historia kultury (historia kulturowa) i antropologia kultury.

Bardziej szczegółowe założenia, które zostaną przedstawione w kolejnych rozdziałach, sytuują proponowane tu kulturalistyczne ujęcie historii komunikacji w bezpośrednim „sąsiedztwie” z takimi stanowiskami filozoficznymi i metodologicznymi, jak konstruktywizm, antyrealizm i historyzm. Przyjmuję zdecydowanie antynaturalistyczną, bliską nawet narratywizmowi, wizję nauk historycznych, zgodnie z którą badanie przeszłych praktyk społecznych,

w tym przypadku – praktyk komunikacyjnych, polega nie na „odkrywaniu” lub „odtworzeniu” przeszłości, ale raczej na konstruowaniu przez badaczy pewnych wyobrażeń o niej.

Proponowane ujęcie różni się zasadniczo od wielu innych, przyjmowanych na świecie trybów uprawiania historii komunikacji. Obranie perspektywy kulturalistycznej oznacza, że dzieje komunikacji międzyludzkiej nie muszą być postrzegane jako sekwencja kolejno następujących po sobie „rewolucji informatycznych” czy „przełomów medialnych”. Kwestia rozwoju technologii informacyjnych i samych mediów stanowi tylko jeden, niekoniecznie najważniejszy, aspekt historii komunikacji. Nie sprowadza się ona do historii technologii i nie przybiera formy prostego, linearnego, chronologicznego schematu ukazującego wyłanianie się kolejnych środków komunikacji, od glinianych tabliczek do Internetu. Twierdzę, że badania nad *aspektem medialnym* przeszłych praktyk komunikacyjnych powinny zostać uzupełnione o badania nad ich *aspektem wyobrażeniowym*, czyli nad tym, w jaki sposób ludzie myśleli o komunikacji, jak wyobrażali ją sobie w przeszłości. Przeniesienie punktu ciężkości rozważań nad historią komunikacji z „technologii” na „kulturę” stanowi przewodnią myśl mojej pracy. W konsekwencji kategoria komunikacji nie jest ujmowana w perspektywie medioznawczej, lecz filozoficznej: działanie komunikacyjne jest działaniem *intersubiektywnym*. A historia komunikacji jest w istocie *historią intersubiektywności*, czyli poniekąd historią samego myślenia, o ile myślenie ma charakter zbiorowy, wspólnotowy, a nie tylko subiektywny.

Książka została podzielona na dwanaście rozdziałów. Pierwszy z nich stanowi wprowadzenie do podejmowanej tu tematyki i prezentację trzech głównych komponentów teoretycznych wyводу, czyli „komunikacji”, „filozofii” i „historii”. W tym rozdziale przedstawiam również podstawowe założenia przyjmowane w książce. Drugi rozdział dotyczy przede wszystkim aktualnego stanu badań, zawiera przegląd i analizę literatury przedmiotu. Staram się w nim również zidentyfikować genezę refleksji nad przeszłością zjawisk

komunikacyjnych oraz warunki teoretyczne, dzięki którym historia komunikacji mogła wyłonić się w latach osiemdziesiątych XX wieku jako subdyscyplina komunikologii. Natomiast w rozdziale trzecim przechodzę do bardziej szczegółowej prezentacji założeń filozoficznych leżących u podstaw proponowanego tu ujęcia kulturalistycznego. Wśród nich szczególnie wiele uwagi poświęcam historyzmowi, antynaturalizmowi, antyrealizmowi oraz konstruktywizmowi. Rozdział czwarty wieńczy rozważania wstępne i dotyczy tzw. transmisyjnego ujęcia (modelu) komunikacji, mocno rozpowszechnionego w nauce o komunikacji. Argumentuję tam na rzecz tezy, zgodnie z którą ujęcie transmisyjne jest zasadniczo ahisteryczne (zjawiska komunikacyjne traktuje jako pozakulturowe i pozahisteryczne), toteż przekroczenie (choć niekoniecznie przewyciężenie) tego ujęcia jest ważnym warunkiem uznania historyczności komunikacji.

Piąty rozdział obejmuje rozważania terminologiczne i definicyjne w odniesieniu do pojęcia komunikacji. Staram się w nim wykazać, że zjawiska komunikacyjne nie muszą być redukowane do zjawisk polegających na przepływie informacji, a jednocześnie – że są one raczej działaniami (w sensie Weberowskim) aniżeli zachowaniami. Szósty rozdział zawiera pogłębioną prezentację kulturalistycznej definicji komunikacji wraz z omówieniem jej poszczególnych elementów i aspektów. Wreszcie rozdział siódmy porusza bardzo ważne zagadnienie związku pomiędzy komunikacją a kulturą.

W kolejnym, ósmym, rozdziale podejmuję próbę naszkicowania pewnego schematu teoretycznego przeszłych praktyk komunikacyjnych, rozumianych jako przedmiot badań w zakresie historii komunikacji. Przyjmuję, że badania nad nimi powinny uwzględniać dwa aspekty praktyk komunikacyjnych: medialny oraz wyobrażeniowy. Rozdziały dziewiąty i dziesiąty poświęcone zostały bardziej szczegółowemu omówieniu tych dwóch aspektów. Natomiast w rozdziale jedenastym zawarłem rozważania dotyczące niektórych spośród najbardziej problematycznych wątków omawianego zagad-

nienia. Należą do nich kwestie podnoszone również w ramach metodologii historii, m.in. problem interpretacji tekstów źródłowych oraz problem roli badacza w realizacji praktyk naukowych. Ostatni, dwunasty, rozdział pełni zarazem rolę konkluzji oraz zakończenia wywodów. Staram się w nim wykazać zasadniczy związek kategorii komunikacji z pojęciem intersubiektywności, a także wskazać niektóre możliwe drogi rozwoju kulturalistycznej historii komunikacji.

W wielu przypadkach cytowane w książce fragmenty literatury przedmiotu zostały przetłumaczone przeze mnie osobiście na język polski; w takich sytuacjach nazwisko tłumacza nie jest podawane, natomiast we wszystkich pozostałych przypadkach dane dotyczące tłumaczy widnieją w przypisach odsyłających do źródeł cytowań.

Monografia może okazać się rozczarowująca dla tych, którzy poszukują prezentacji rozwoju komunikacji poprzez wieki. Poza niektórymi przykładami, pełniącymi czysto ilustracyjną rolę, nie ma tutaj omówienia przeszłości („dziejów”) komunikacji w całości ani też fragmentarycznie. Nie jestem bowiem historykiem, lecz filozofem, i nie mam kompetencji do prowadzenia badań empirycznych. Nie omawiam więc przeszłości komunikacji, lecz tylko rozpatruję formy i kryteria myślenia o niej w sposób naukowy. Być może pewną wartością mojej pracy jest to, że rozważania metodologiczne i filozoficzne nad komunikacją, a zwłaszcza nad historią komunikacji, nie są prowadzone zbyt często. Z drugiej strony niektóre z zaproponowanych tu postulatów mogą zostać odczytane jako zbyt radykalne, a nawet kontrowersyjne, są one jednak konsekwencją moich bardziej podstawowych zapatrywań filozoficznych, mających wyraźnie (choć nie skrajnie) relatywistyczny charakter.

Oddawana do rąk Czytelników publikacja ma wprowadzić jednego autora, ale – podobnie jak w przypadku większości prac naukowych – na jej treść złożyła się aktywność intelektualna oraz dobre chęci wielu osób. Powstała ona jako element programu badawczego „Historia idei komunikacji. Analiza przekształceń praktyk komunikacyjnych i ich społecznych uwarunkowań w perspektywie filozofii

kultury” – mam przyjemność być jego kierownikiem, a realizowanego dzięki grantowi Narodowego Centrum Nauki. Program ten uzyskał finansowanie w ramach konkursu, którego celem było powstanie „nowego zespołu badawczego” – i rzeczywiście zespół taki powstał. Składa się on nie tyle ze współpracowników, ile z przyjaciół: Pawła Gałkowskiego, Stanisława Kandulskiego i Emanuela Kulczyckiego, którym pragnę serdecznie podziękować za wspólne przemyślenia oraz dokonania. Szczególne podziękowania kieruję pod adresem prof. Stefana Petruccianiego z Sapienza Università di Roma oraz pani Jennifer Lecky-Thompson z University of Cambridge, za umożliwienie przeprowadzenia wielu staży badawczych w tych znakomitych ośrodkach naukowych.